

PŘECHOD PRÁV A POVINNOSTÍ PO SMRTI JEDINCE

Mgr. Kamila Šnajderová
Nejvyšší soud ČR, Brno

Účelem tohoto článku je přiblížit čtenářům právní důsledky spojené se smrtí lidské bytosti.

Zůstavitel¹ ke dni smrti bývá nositelem rozličných práv a povinností, která vyplývají zejména z jeho vlastnictví k věcem movitým i nemovitým, z uzavřených smluv (např. nájemních, darovacích, o stavebním spojení, o penzijním připojištění), z rodinných či pracovněprávních vztahů. Jedná se o určitý komplex toho, co po sobě zemřelý zanechal a je důležité stanovit, která z těchto práv a povinností smrtí zanikají, a která naopak přecházejí na jiné osoby a kdo z těchto osob bude zemřelého nadále reprezentovat. Jednotná úprava, která by definovala, jaká práva a povinnosti zanikají, a která naopak přecházejí na třetí osoby, v našem platném právním řádu bohužel chybí.

Cílem následujícího výkladu proto bude podat ucelenější přehled práv a povinností, která v souvislosti se smrtí fyzické osoby zanikají a naopak práva a povinnosti, jež v důsledku této události přecházejí na třetí osoby, zpravidla na dědice zemřelého. Protože však oblast právních vztahů, které se smrtí fyzické osoby dotýká, je značně rozsáhlá, bude výklad zaměřen zejména na občanskoprávní a pracovněprávní vztahy, v nichž zemřelý před svojí smrtí vystupoval. Přitom je nutné mít na paměti, že některá z následujících práv a povinností nelze ošetřit závěť, nerozhoduje se o nich ani v dědickém řízení a dědicové se na jejich osudu nemohou dohodnout.

1. Práva a povinnosti, která smrtí zůstavitele zanikají²

Práva a povinnosti, jež vyplývají ze závazkových právních vztahů³ smrtí oprávněné či povinné osoby zásadně nezanikají. Proto bude jednodušší nejprve vymezit oblast práv a povinností, jež smrtí zůstavitele zanikají, neboť tato je užší.

Obecným vodítkem je pravidlo upravené v ustanovení § 579 občanského

zákoníku (dále též jen „OZ“), které stanoví, že smrtí dlužníka či věřitele zanikají zásadně pouze ta práva a povinnosti, jež jsou vázána svým trváním na osobu zůstavitele.

Smrtí dlužníka tak zaniká pouze ta povinnost, jejímž předmětem bylo plnění, které mělo být provedeno osobně dlužníkem. Uzavřel-li zůstavitel před smrtí například smlouvu o zhotovení díla, jejíž splnění závisí na jeho osobních vlastnostech či schopnostech, zaniká tento závazek jeho smrtí. Uvedené bude platit i např. pro smlouvu o poskytování a úhradě zdravotní péče uzavřené mezi lékařem a zdravotní pojišťovnou. Vyplývá-li z obsahu smlouvy, že zdravotní péče hrazená příslušnou zdravotní pojišťovnou je vázána na osobu konkrétního lékaře, pak jeho smrtí smlouva zanikne. Strany si ve smlouvě rovněž mohou dohodnout smrt lékaře jako rozvazovací podmínku, jejímž splněním smlouva zanikne. V rámci dědického řízení pak budou vypořádána pouze majetková práva a povinnosti vyplývající z této smlouvy.

Smrtí věřitele zanikají ta práva, jejichž plnění bylo omezeno jen na jeho osobu. Tak například, byl-li zůstavitel před smrtí účastníkem dopravní nehody, při níž byl poškozen na zdraví bez svého zavinění, eventuelní nárok na náhradu za bolest a za ztížení společenského uplatnění jeho smrtí zaniká. Není přitom rozhodující, zda nárok již byl zůstaviteli pravomocně přiznán či dokonce zda bylo zahájeno exekuční řízení k jeho vymožení. Ostatní přisouzené nároky z titulu náhrady škody (např. majetková škoda, náklady na zastoupení advokátem) ovšem nezanikají, nýbrž jako majetkové pohledávky přecházejí na dědice zůstavitele.

Dále zanikne právo na výživné, a to jak smrtí osoby k výživě povinné, tak smrtí osoby, které bylo výživné poskyt-

nuto. Důvodem je skutečnost, že výživné má sloužit jen k uspokojování osobních potřeb věřitele. To se však netýká případných nedoplatků na výživném, které se staly splatnými do dne smrti oprávněného. Ty přecházejí na právní nástupce zůstavitele jako dluh (byl-li zůstavitel povinným) či pohledávka (byl-li zůstavitel osobou oprávněnou).

Pokud jde o právo z věcného břemene, které slouží určité osobě (např. právo doživotního bydlení), rovněž smrtí této osoby zaniká a předmětem dědického řízení se tudíž nestává.

Smrtí některého z manželů zaniká manželství, což má za následek nutnost jeho majetkového vypořádání. Soud rozhodne o ceně majetku ve společném jmění bývalých manželů a určí, co z tohoto majetku patří do dědictví a co patří pozůstalému manželovi. Byla-li smrt obou manželů způsobena stejnou okolností (např. v důsledku dopravní nehody), platí, že manželství zaniká smrtí prvního z nich. Jelikož manžel patří mezi zákonné dědice zůstavitele, bude pro dědické řízení vždy nutné stanovit, smrt kterého z manželů nastala dříve.

Smrtí zaměstnance zaniká pracovní poměr. Vyjma nároku na náhradu za bolest a za ztížení společenského uplatnění, které smrtí zaměstnance rovněž zanikají, přechází všechny ostatní peněžité nároky z pracovního poměru na třetí osoby (k tomu viz níže).

Konečně smrtí fyzické osoby zanikají také autorská práva osobnostní povahy, mezi která patří právo rozhodnout o zveřejnění díla⁴; právo osobovat si autorství, včetně práva rozhodnout, zda a jakým způsobem má být autorství uvedeno při zveřejnění díla; právo nedotknutelnosti díla, zejména právo udělit svolení k jakékoli změně nebo jinému zásahu do díla.

2. Práva a povinnosti, která smrtí zůstavitele přecházejí na třetí osoby

Tady je právní úprava dvojí: některá práva a povinnosti přecházejí přímo na dědice v rámci dědického řízení, jiná sdílí zvláštní režim, případně jsou předmětem dědictví, teprve když nejsou splněny podmínky pro jejich přechod mimo dědictví.

2.1 Přechod práv a povinností v rámci dědického řízení

Problematicku dědění upravuje občanský zákoník v ustanoveních § 460–§ 487; právní úprava dědického řízení je obsažena v ustanoveních § 175a–§ 175zd občanského soudního řádu. Dědění je založeno na principu přechodu majetkových práv a povinností zůstavitele na jeho právní nástupce přímo ze zákona již okamžikem smrti zůstavitele. Není tedy třeba, aby dědic učinil projev vůle směřující k přijetí dědictví, ani aby mu bylo třeba dědictví odevzdat rozhodnutím příslušného orgánu. Na druhou stranu však zákon dává dědici možnost dědictví odmítnout. Okamžikem smrti zůstavitele vstupuje dědic do všech práv a povinností zůstavitele, která nezankla jeho smrtí (viz shora), a u nichž není stanoven zvláštní režim nástupnictví (viz níže). Dědicové tedy dědí nejen majetek, ale odpovídají i za dluhy zůstavitele a za přiměřené náklady spojené s jeho pohřbem. Odpovědnost dědiců je však omezena do výše nabytého dědictví. To však neznamená, že by dědic odpovídal pouze zděděným majetkem; je-li třeba, musí uhradit dluhy i ze svého majetku, a to do výše svého dědického podílu. Je-li více dědiců odpovídají poměrně, podle toho, co z dědictví nabyli k celému dědictví. Pokud jde o úroky z prodlení, jsou dědici dlužníka povinni zaplatit úroky z prodlení za dobu do smrti dlužníka jen v tom rozsahu, v jakém po připočtení dluhu, který na ně přešel, nepřevyšují cenu nabytého dědictví. Avšak úroky z prodlení⁵ za dobu po smrti dlužníka již nejsou sankcí za prodlení zemřelého, nýbrž za prodlení dědiců s plněním dluhu, který na ně přešel a dědici dlužníka jsou povinni k jejich zaplacení bez omezení.

Dědí se na základě zákona⁶ nebo závěti nebo z obou těchto důvodů. Občan má v zásadě volnost libovolným způsobem naložit se svým majetkem pro případ smrti a vyloučit tak přechod tohoto majetku na osoby náležející do okruhu

zákonných dědiců, popřípadě na stát. Princip pořizovací volnosti je omezen ochranou tzv. neopominutelných dědiců – potomků zůstavitele. Zákon ukládá, že nezletilým potomkům se musí dostat aspoň tolik, kolik činí jejich dědický podíl ze zákona a zletilým potomkům aspoň tolik, kolik činí polovina jejich dědického podílu ze zákona. Závěť, která by tuto zásadu nerespektovala, bude v té části neplatná.

Pouze v případech, kdy zůstavitel nezanechal žádný majetek nebo jen majetek nepatrné hodnoty⁷, nedochází k přechodu práv a povinností ze závazkových právních vztahů. V těchto případech zůstavitel nemá právního nástupce, který by vstupoval do jeho práv a povinností, a případný majetek nabývá vypravitel pohřbu nikoliv z titulu dědění, ale rozhodnutím soudu.

Předmětem dědictví jsou především věci v individuálním vlastnictví, popřípadě v podílovém spoluvlastnictví nebo ve společném jmění manželů. Patří sem věci movité i nemovitosti, např. stavby všeho druhu, pozemky, předměty tvořící součásti nebo příslušenství staveb nebo pozemků, peníze na hotovosti, věci osobní potřeby, dopravní prostředky, bytové zařízení, umělecké předměty, šperky, ale také živá zvířata, podnik, obchodní podíl, cenný papír apod. Majetek tvořící podstatu dědictví v sobě zahrnuje také zůstavitelovy pohledávky, vyjma těch, které smrtí zůstavitele zanikají.

Mezi práva majetkové povahy, která smrtí osoby přechází na základě dědění na jiné subjekty, patří např. autorská práva majetkové povahy, mezi něž patří právo dílo užít, právo na odměnu při opětovném prodeji originálu díla a právo na odměnu v souvislosti s rozmnožováním díla pro osobní potřebu.

V rámci dědického řízení přechází na dědice zůstavitele, který byl zaměstnavatelem, také práva a povinnosti z pracovněprávních vztahů. Pracovní poměr totiž smrtí zaměstnavatele, který je fyzickou osobou, bez dalšího zaniká. Až do vypořádání dědictví pravomocným usnesením soudu jsou totiž dědici považováni za vlastníky celého majetku patřícího do dědictví (tj. všech věcí, hodnot a jiných majetkových práv zůstavitele). Pokud tedy dědictví neodmítnou, musí ode dne smrti zůstavitele plnit i po-

vinnosti zaměstnavatele (např. jim vznikne povinnost vyplatit zaměstnanci mzdu za vykonanou práci a to nikoli z předmětu dědictví, nýbrž ze svého majetku, povinnost zajistit bezpečnost a ochranu zdraví zaměstnance při práci apod.). Za peněžité nároky zaměstnance vzniklé po smrti zůstavitele odpovídají všichni dědicové společně a nerozdílně, a to již bez omezení výší nabytého dědictví a od okamžiku smrti zůstavitele. Za dědice jsou přitom do vydání pravomocného usnesení o dědictví považovány osoby, jimž „svědčí“ ze zákona, že závěti nebo z obou těchto důvodů dědické právo po zůstaviteli, tzn. aniž by muselo jejich dědické právo být soudem potvrzeno.

Právní úprava dědického nástupnictví se uplatní rovněž v případě, kdy byl zůstavitel nájemcem družstevního bytu. O této problematice bude pojednáno v souvislosti s nájmem v následující kapitole.

2.2 Přechod práv a povinností na základě zvláštních režimů právního nástupnictví⁸

Zvláštní skupinu představují majetková práva, která smrtí oprávněného nezankají, ale přecházejí na jiné osoby ovšem nikoli podle předpisů dědického práva, nýbrž na základě právní úpravy v jednotlivých zákonech. Je tomu tak proto, že za života zůstavitele sloužila tato práva k uspokojování potřeb zemřelého a spolu s ním i členům jeho domácnosti (např. potřeby bydlení, zabezpečování výživy apod.). Pokud v konkrétním případě takové osoby nejsou, právo buď zanikne nebo se stane předmětem dědictví. Zůstavitel o těchto nárocích nemůže platně pořídit závěti.

a) Peněžité nároky z pracovního poměru⁹

Do výše trojnásobku průměrného měsíčního výdělku přecházejí smrtí zaměstnance jeho mzdové nároky postupně na manžela, děti a rodiče, ovšem za podmínky, že s ním žili v době smrti ve společné domácnosti¹⁰. Okruh oprávněných osob je ve srovnání s dalšími nároky přecházejícími mimo dědictví užší.

Nezanechal-li zemřelý zaměstnanec žádnou z těchto osob nebo nesplňuje-li žádná z nich podmínku vedení společné domácnosti se zaměstnancem v době jeho smrti nebo pokud peněžité nároky přesahují trojnásobek jeho průměrného měsíčního výdělku, stávají se peněžité nároky z pracovního poměru předmě-

tem dědictví a dědicové o nich mohou uzavřít dohodu, kdo z nich je převezme.

Co se týče peněžitých nároků zaměstnavatele, ty smrtí zaměstnance zanikají, s výjimkou nároků, o kterých bylo pravomocně rozhodnuto, nebo které byly zaměstnancem před jeho smrtí písemně uznány co do důvodu i výše, a dále nároků na náhradu škody způsobené úmyslně nebo ztrátou předmětů svěřených zaměstnanci na písemné potvrzení. Tyto nároky se pak zahrnují do pasiv dědictví po zaměstnanci.

b) Peněžitá nároky z nemocenského pojištění

Nemocenské pojištění zaměstnanců je upraveno v zákoně č. 54/1956 Sb., o nemocenském pojištění zaměstnanců. V případě smrti pojištěného nabývají právo na nedoplatky dávek upravených tímto zákonem (tj. nemocenské, podpora při ošetřování člena rodiny, vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství a peněžitá podpora v mateřství) ke dni jeho smrti postupně manžel (manželka), děti, otec, matka, druh (družka) nebo sourozenci, jestliže tyto osoby žily se zemřelým v době jeho smrti ve společné domácnosti. Na rozdíl od peněžitých nároků zaměstnance na mzdu není přechod těchto dávek omezen výší odpovídající trojnásobku dávek za měsíc ani jiným způsobem. Zřejmě nedoplněním zákonodárce se stalo, že v pořadí oprávněných osob je jmenován nejdříve otec a teprve není-li jej, přechází nárok na matku pojištěného.

Není-li výše uvedených osob nebo nesplňuje-li žádná z nich podmínku společné domácnosti, stávají se splatné dávky předmětem dědictví.

Nemocenské pojištění osob samostatně výdělečně činných je upraveno v zákoně č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, a na rozdíl od nemocenském pojištění zaměstnanců je dobrovolné. Přechod splatných dávek zde upravených (nemocenské a peněžitá pomoc v mateřství) zákon výslovně neřeší, odkazuje však na úpravu nemocenského pojištění zaměstnanců, a proto se v těchto případech bude postupovat analogicky.

c) Peněžitá nároky ze sociálního zabezpečení

Mezi dávky sociálního zabezpečení patří důchody, dávky sociální péče a dávky státní sociální podpory.

Důchody (tj. starobní, plný invalidní, částečný invalidní, vdovský, vdovec-

ký a sirotčí) jsou poskytovány na základě zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění. Na rozdíl od nemocenského pojištění je důchodové pojištění osob samostatně výdělečně činných povinné. Zákon stanoví zvláštní režim pro přechod nároků z důchodového pojištění. V případě smrti oprávněného vstupují do řízení o dávce zahájených již za života zůstavitele a nabývají nárok na nedoplatky těchto dávek splatných do dne smrti oprávněného postupně manželka (manžel), děti a rodiče, pokud s oprávněným žili v době jeho smrti ve společné domácnosti. Pouze u dětí, které mají nárok na sirotčí důchod nemusí být splněna podmínka žití ve společné domácnosti. Byla-li dávka přiznána před smrtí oprávněného, vyplácí se splatné částky, které nebyly vyplaceny do dne smrti oprávněného, členům jeho rodiny podle pořadí a za podmínek stanovených shora.

Dávky sociální péče jsou upraveny zákonem č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, a jedná se dnes v podstatě již jen o zvýšení důchodu pro bezmocnost a dávky sociální péče pro ty občany, jejichž životní potřeby nejsou dostatečně zabezpečeny příjmy z pracovní činnosti, dárkami důchodového nebo nemocenského zabezpečení, popřípadě jinými příjmy. Zvláštní režim pro přechod těchto dávek je shodný s úpravou důchodů, nárok nabývají postupně manželka (manžel), děti a rodiče pod podmínkou společné domácnosti s oprávněným v době jeho smrti. Uvedená podmínka se i zde netýká dětí, které mají nárok na sirotčí důchod po zemřelém. Nároky přecházející na výše uvedené osoby podle tohoto zákona tedy rovněž nejsou předmětem dědictví; předmětem dědictví se však stávají, není-li těchto pozůstalých.

Dávky státní sociální podpory jsou upraveny zákonem č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře. Patří sem jednak dávky, které jsou poskytovány v závislosti na výši příjmu (tj. přídavek na dítě, sociální příplatek, příspěvek na bydlení, příspěvek na dopravu) a dále ostatní dávky (tj. rodičovský příspěvek, zaopatřovací příspěvek, dávky péčovské péče, porodné a pohřebné). Po smrti oprávněného vstupují do probíhajícího řízení a nabývají právo na dávky splatné do dne jeho smrti rovným dílem osob, na které byl vzat zřetel při stanovení výše rozhodného příjmu. Zákon totiž

vychází z příjmů rodiny tvořené nezaopatřenými dětmi, manželem, druhem a nezaopatřenými dětmi nezaopatřených dětí za podmínky trvalého soužití a společného uhrazování potřeb rodiny. Rozdíl oproti přechodu ostatních nároků sociálního zabezpečení spočívá jednak v tom, že zde osoby nabývají splatné dávky stejným dílem a ne celou dávku postupně podle pořadí stanoveného zákonem, jednak v tom, že přechod těchto dávek děděním je zákonem výslovně vyloučen. Komplikované určení osob, na něž při úmrtí oprávněné osoby přecházejí nároky na dávky státní sociální podpory, má svou logiku pouze ve vazbě na dávky poskytované v závislosti na výši příjmu. V případě tzv. ostatních dávek, které nejsou poskytovány v závislosti na výši příjmu, je však situace odlišná. U těchto dávek je jejich přechod na zákonem určené osoby vyloučen, stejně jako je vyloučeno jejich nabytí děděním. Nastane-li tedy například situace, kdy vypravitel pohřbu zemře před tím, než obdržel pohřebné, tato dávku nebude vyplacena nikomu. Někteří autoři v tom spatřují porušení ústavního principu zaručujícího dědění majetku¹¹.

d) Nárok na pojistné plnění z pojištění osob

Dalším zvláštním případem, při němž dochází k bezúplatnému nabytí majetku úmrtím občana jinak než cestou dědění, je nárok na pojistné plnění z pojištění osob. Cílem pojištění osob, při němž pojistnou událostí je smrt pojištěného, je rovněž zmírnění hmotné újmy příjemce pojistného plnění, na rozdíl od shora uvedených případů, jde však o mnohem vyšší částky a navíc pojištěný není při výběru oprávněné osoby ničím omezen.

Právní úprava je obsažena v ustanovení § 817 zák. č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, které umožňuje pojištěnému, aby určil osobu, již má pojistnou událostí vzniknout právo na plnění, a to jménem nebo vztahem k pojištěnému. Zákon pamatuje také na případy, kdy není oprávněná osoba v době pojistné události určena nebo kdy nenabude práva na plnění (např. proto, že zemře dříve než pojištěný). Pojistné plnění pak případně manželce pojištěného, není-li ho, dětem pojištěného. Není-li ani těchto osob, nabývají práva na pojistné plnění postupně rodiče pojištěného, osoby, které s ním žily po dobu nejméně jednoho roku před jeho smrtí ve společné domácnosti a které z tohoto důvodu pečovaly o společnou domácnost nebo byly odkázány výživou

na pojištěného. Nejsou-li ani tyto osoby, nabývají tohoto práva dědici pojištěného. Osoby z přednější skupiny vylučují z nabytí pojistného plnění osoby vzdálenější, přičemž rozhodným je stav v době pojistné události, tj. ke dni smrti pojištěného. Protože pojistné plnění není předmětem dědictví, nezakládá se jeho nabytím pro nabyvatele odpovědnost za zůstavitelovy dluhy ani za přiměřené náklady pohřbu. Ustanovení závěti, kterým by zůstavitel zamýšlel pojistným plněním naložit odchylně od úpravy v občanském zákoníku, by bylo pro rozpor se zákonem neplatné¹². Ten, jemuž má smrtí pojištěného vzniknout právo na plnění pojistovny, toto právo však nenabude, způsobil-li pojištěnému smrt úmyslným trestným činem, pro který byl soudem uznán vinným.

Předmětem dědictví bez zákonných omezení – jako kterákoliv jiná pohledávka – jsou však jiné druhy pojištění (jako je pojištění majetku, pojištění odpovědnosti za škodu, jakož i jiné pojištění osob než pojištění pro případ smrti, např. úrazové pojištění), a to v případě, že nárok na pojistné plnění vznikl za života zůstavitele a nebyl do jeho smrti vyplacen.

e) Nájem

Do výčtu případů speciálních úprav přechodu práv a povinností jinak než děděním patří také nájem, který je upraven v občanském zákoníku v ustanoveních § 663 až § 723. Pro případ úmrtí jednoho ze subjektů nájemního vztahu (pronajímatele či nájemce) rozlišuje občanský zákoník mezi nájmem obecně a nájmem bytu. Následující výklad bude proto věnován nejprve nájmu obecně a poté nájmu bytu s rozlišením, co se děje v případě smrti pronajímatele a co v případě smrti nájemce.

Smrt pronajímatele – obecně

Byl-li zůstavitel pronajímatelem věci – ať už movité či nemovité – bude tato věc zařazena do soupisu dědictví bez ohledu na uzavřenou nájemní smlouvu a dědic, kterému věc z dědictví připadne, vstoupí do právního postavení předchůdce. Nový pronajímatel může takovou „zděděnou“ nájemní smlouvu vypovědět jen v případě, že předmětem je věc movitá. Je-li pronajímanou věcí nemovitost, může nájemní smlouvu vypovědět (z důvodu změny pronajímatele) pouze nájemce. Výpověď však musí nájemce podat v nejbližším výpověd-

ním období, tj. u pozemků patřících do zemědělského půdního fondu a lesního půdního fondu v jednorroční lhůtě, a to k 1. říjnu běžného roku, u ostatních nemovitostí v tříměsíční lhůtě, vždy počítáno od doby, kdy se nájemce dozvěděl o změně pronajímatele. Dohodou však může být stanoveno něco jiného. V případě smrti pronajímatele tedy v žádném případě nájemní vztah nezaniká, naopak trvá dále, pouze jej lze za určitých podmínek ukončit.

Smrt nájemce – obecně

Ani smrt nájemce nemusí nutně způsobovat zánik nájemního vztahu. Byla-li však nájemní smlouva vázána na osobu nájemce a nejde-li o nájem bytu či nebytového prostoru, smrtí nájemce nájemní vztah zanikne. Výjimkou však je třeba nájemné splatné před datem úmrtí nájemce, které se zařadí do pasiv dědictví, neboť se jedná o majetkové právo, které smrtí zůstavitele – stejně jako ostatní peněžité pohledávky – nezaniká. Strany si rovněž mohou v nájemní smlouvě stanovit, že smrt nájemce je výpovědním důvodem pro pronajímatele nebo rozvazovací podmínkou, jejímž splněním smlouva zaniká.

Riziko zániku nájemního vztahu smrtí nájemce sebou nese i dnes – zejména v podnikatelských vztazích – velice populární a často využívaný leasing¹³. Na rozdíl od koupě věci na splátky, kde vlastnické právo přejde již uzavřením kupní smlouvy a pouze se pak splácí kupní cena, v případě leasingu přechází vlastnické právo až za splnění určitých předem stanovených podmínek.

Nájem bytu

Protože občanský zákoník vychází ze zásady ochrany nájmu bytu, obsahuje speciální úpravu přechodu práva nájmu bytu (jinak než děděním) v případě smrti jedné z jeho smluvních stran, zejména pak smrti nájemce.

Nájem nedružstevního bytu

V případě smrti nájemce bytu, přechází právo nájmu na okruh určitých osob, jež nutně nemusí být současně dědici po zůstaviteli. Oprávněnými osobami zde jsou děti, vnuci, rodiče, sourozenci, zeť a snacha. Tyto osoby však musí současně prokázat, že se zůstavitelem žily v den jeho smrti ve společné domácnosti a nemají vlastní byt. Nájem-

ci se stávají také ti, kteří pečovali o společnou domácnost zemřelého nájemce nebo na něho byli odkázáni výživou. I tyto osoby však musí prokázat, že se zůstavitelem žily ve společné domácnosti aspoň po dobu tří let před jeho smrtí a nemají vlastní byt. Nájem bytu tak může přejít i na toho, kdo je nezpůsobilý dědit, kdo dědictví odmítl, koho zůstavitel vydědil apod. V dědickém řízení se nikdy nerozhoduje o přechodu nájmu nedružstevního bytu, ke kterému dochází automaticky ze zákona a není třeba žádné dohody s pronajímatelem. Jestliže nejsou splněny zákonem stanovené podmínky pro přechod nájmu (např. vedení společné domácnosti), nájem zaniká a byt se stává volným. Shora uvedené oprávněné osoby nemají mezi sebou stanoveno žádné pořadí. Právo užívání přechází na všechny tyto osoby společně. Výjimku z uvedeného pravidla představují byty ve společném nájmu (manželů či jiných osob). Zde dochází k tzv. akrescenci práva¹⁴ a zbylý (původně společný) nájemce bytu se stává výlučným nájemcem. V případě smrti jednoho z manželů se druhý z manželů stane jediným nájemcem.

Zemře-li pronajímatel bytu, platí to, co již bylo řečeno k smrti pronajímatele obecně, tj. že dědic bytu vstupuje do právního postavení pronajímatele a nájemní smlouvu může z tohoto důvodu vypovědět jen nájemce.

Nájem družstevního bytu

Na rozdíl od uvedených případů dojde právní úprava dědického nástupnictví plného uplatnění, byl-li zůstavitel sám členem bytového družstva.

Nejde-li o byt ve společném nájmu manželů, přechází smrtí nájemce jeho členství v družstvu a nájem bytu na toho dědice, který zdědil členský podíl v bytovém družstvu. Protože podle platné právní úpravy nemůže přicházet v úvahu společné členství v družstvu více osob, s výjimkou manželů, bude nevyhnutelné v případě, že dědictví připadá více osobám, aby se mezi nimi rozhodlo, kdo se namísto zemřelého člena bytového družstva stane jeho nástupcem.

V případě smrti jednoho z manželů, kteří byli společnými nájemci družstevního bytu, zanikne smrtí jednoho z nich společný nájem. Otázku, kdo bude dalším nájemcem, řeší zákon v závislosti na tom, kdy bylo nabyto právo na druž-

stevní byt. Bylo-li právo na družstevní byt nabyto za trvání manželství, zůstává pozůstalý manžel členem družstva a jediným nájemcem bytu a jemu také náleží členský podíl. K tomu pak přihlédne soud při vypořádání dědictví. Jestliže zemřel manžel, který nabyl právo na družstevní byt před uzavřením manželství, přechází jeho smrtí členství v družstvu a nájem družstevního bytu na toho dědice, jemuž připadl členský podíl. Tímto dědicem pak může být kterýkoli z dědiců, tedy i pozůstalý manžel.

Nájem nebytových prostor

Uzavřel-li zůstavitel jako nájemce smlouvu o nájmu nebytových prostor¹⁵, nájem – nebylo-li dohodnuto jinak – jeho smrtí zanikne, pokud dědici do třiceti dnů od jeho smrti neoznámí pronajímateli, že pokračují v nájmu.

f) Stavební spoření¹⁶

Problematika stavebního spoření je upravena zákonem č. 96/1993 Sb., o stavebním spoření a státní podpoře stavebního spoření. Zákon definuje stavební spoření jako účelové spoření spočívající v přijímání vkladů od účastníků, v poskytování úvěrů účastníkům a v poskytování státní podpory účastníkům stavebního spoření, pokud jimi jsou fyzické osoby. Provozovatelem stavebního spoření může být pouze stavební spořitelna, které Ministerstvo financí udělilo povolení. Základními právy vyplývajících ze stavebního spoření jsou vlastnické právo ke vkladu vzniklému úsporami, včetně úroků, právo na státní podporu, právo na poskytnutí úvěru a právo na vrácení vkladu po vypovězení smlouvy. Povinnostmi jsou zejména povinnost spořit dohodnutou částku, povinnost použít poskytnutý úvěr pouze pro bytové účely a nemožnost uzavřít další smlouvu o stavebním spoření se státní podporou.

Zákon dále obsahuje speciální úpravu přechodu práv a povinností ze sta-

vebního spoření. V případě úmrtí účastníka stavebního spoření přecházejí práva a povinnosti z tohoto závazkového vztahu přímo ze zákona na pozůstalého manžela, který je zde upřednostněn. Při vypořádání dědictví však k tomuto má soud přihlédnout. V praxi pak vznikají problémy, jak práva a povinnosti vyplývající ze stavebního spoření pro účely vypořádání společného jmění manželu ocenit.

Teprve není-li pozůstalého manžela, stávají se práva a povinnosti ze stavebního spoření předmětem dědictvého řízení, ovšem jen tehdy, dohodnou-li se dědici v dohodě o vypořádání dědictví, že práva a povinnosti ze stavebního spoření převezme jeden z nich. Nedojde-li mezi dědici k takové dohodě (nebo takovou dohodu soud pro rozpor se zákonem neschválí), smlouva o stavebním spoření zaniká dnem úmrtí zůstavitele a v dědictvém řízení se vypořádá pouze uspořádaná částka, včetně úroků a poměrné částky státní podpory ke dni úmrtí účastníka stavebního spoření. Čerpali-li účastníci ze smlouvy o stavebním spoření úvěr a do dne smrti jej v plné výši nesplatil, zařadí se nesplacená část úvěru do pasiv dědictví. V případě, že zůstavitel zanechal pouze jediného dědice, který však současně není jeho manželem, lze dovodit, že tento nabývá veškerá práva a povinnosti ze stavebního spoření v rámci dědictvého řízení, nikoliv jen uspořádanou částku včetně úroků a poměrné části státní podpory.

Na otázku, zda je možné o nárocích ze stavebního spoření pořídit závěť, nedává naše právní úprava jednoznačnou odpověď. Někteří autoři¹⁷ se domnívají, že vyloučení pořízení závěti by bylo v rozporu se zásadou testamentární svobody. Jiní¹⁸ oponují tím, že závěť – v níž by zůstavitel pořizoval o nárocích ze stavebního spoření v rozporu se zákonnými ustanoveními – by byla neplat-

ná. Domnívám se, že posledně jmenovaný názor je správný.

g) Penzijní připojištění²⁰

Zákon č. 42/1994 Sb., o penzijním připojištění se státním příspěvkem, definuje penzijní připojištění jako shromažďování peněžních prostředků od účastníků penzijního připojištění a státu poskytnutých ve prospěch účastníků, nakládání s těmito prostředky a vyplácení dávek penzijního připojištění. Tuto činnost mohou vykonávat pouze penzijní fondy, k jejichž vzniku je zapotřebí povolení, které uděluje Ministerstvo financí po dohodě s Ministerstvem práce a sociálních věcí a Komisí pro cenové papíry. Mezi dávky, které jsou z penzijního připojištění poskytovány, patří penze (jde o pravidelnou výplatu peněžní částky po stanovenou dobu, přičemž zákon rozlišuje penzi starobní, invalidní, výsluhovou a pozůstalostní), jednorázové vyrovnání, které účastníkovi náleží za podmínek stanovených penzijním plánem a odbytné (odbytné náleží účastníkovi, který zaplatil příspěvky alespoň na 12 kalendářních měsíců a jehož penzijní připojištění zaniklo výpovědí nebo dohodou, pokud mu není vyplácena penze a nedošlo k převodu prostředků do jiného penzijního fondu; nebo fyzickým osobám určeným ve smlouvě, pokud účastník zemřel a nebyla mu vyplácena penze nebo vypláceno jednorázové vyrovnání a pokud nevznikl nárok na pozůstalostní penzi).

S úmrtím účastníka penzijního připojištění zákon spojuje zpravidla zánik penzijního připojištění. Výjimkou je pozůstalostní penze, na kterou vzniká po úmrtí účastníka nárok osobě určené ve smlouvě a odbytné, kdy účastník určí přímo ve smlouvě osobu, které za splnění stanovených podmínek odbytné náleží. Předmětem dědictví se nároky z penzijního připojištění stávají, zemřel-li účastník, kterému nebyla vyplácena penze a osobě určené ve smlouvě nevznikl nárok na odbytné ani na pozůstalostní penzi. •

Poznámky

1. Osobu, po jejíž smrti se dědí její majetek, označuje zákon jako zůstavitele. Někdy bývá označována jako pořizovatel, tj. osoba, která ustanovuje v závěti své dědice, neboli „pořizuje“ závěť. K dědění dochází pouze po smrti fyzické osoby; nelze tedy dědit po osobě právnické nebo po státu. Osudy majetku právnické osoby se po jejím zániku neřídí pravidly dědictvého práva, nýbrž zde přichází v úvahu likvidace upravená v obchodním zákoníku.

2. Jehlička, O., Švestka, J., Škárková, M. a kol. Občanský zákoník. Komentář. 7. vydání. Praha: C. H. Beck, 2002, s. 712–715.

3. Závazkové právní vztahy jsou takové právní vztahy, kde na jedné straně vystupuje věřitel jako osoba oprávněná a na druhé straně dlužník jako osoba povinná (zpravidla se jedná o vztahy vyplývající z uzavřených smluv).

4. Dilem se podle autorského zákona (zák. č. 121/2000 Sb.) rozumí dílo literární a jiné dílo umělecké a dílo vědecké, které je jedinečným výsledkem tvůrčí činnosti autora a je vyjádřeno v jakékoli objektivně vnímatelné podobě včetně podoby elektronické, trvale nebo dočasně, bez ohledu na jeho rozsah, účel nebo význam. Za dílo se považuje též původní počítačový program a dílo vzniklé tvůrčím zpracováním díla jiného, včetně překladu.

5. Prodlení dlužníka nastane, nesplní-li svůj dluh řádně a včas.

6. Při dědění ze zákona jsou dědicové rozděleni do čtyř skupin podle toho, v jakém vztahu jsou k zůstaviteli. V první skupině dědí stejným dílem zůstavitelovi děti a manžel. Nedědí-li některé dítě, nabývají jeho dědického podílu stejným dílem jeho děti. Jestliže nedědí ani tyto děti nebo některé z nich, dědí stejným dílem jejich. Nedědí-li zůstavitelovi potomci, dědí ve druhé skupině manžel, zůstavitelovi rodiče a dále ti, kteří žili se zůstavitelem nejméně po dobu jednoho roku před jeho smrtí ve společné domácnosti a kteří z tohoto důvodu pečovali o společnou domácnost nebo byli odkázáni výživou na zůstavitele. Dědici druhé skupiny dědí stejným dílem, manžel však vždy nejméně polovinu dědictví. Nedědí-li manžel ani žádný z rodičů, dědí ve třetí skupině stejným dílem zůstavitelovi sourozenci a ti, kteří žili se zůstavitelem nejméně po dobu jednoho roku před jeho smrtí ve společné domácnosti nebo byli odkázáni výživou na zůstavitele. Nedědí-li některý ze sourozenců zůstavitele, nabývají jeho dědického podílu stejným dílem jeho děti. Nedědí-li žádný dědic ve třetí skupině, ve čtvrté skupině dědí stejným dílem rodiče zůstavitele a nedědí-li žádný z nich, dědí stejným dílem jejich děti.
7. Podle současné judikatury soudů jde o majetek, který nepřevyšuje částku 10000 Kč.
8. Mikeš, J.: Dědictví a právo (právní poradce pro každého), Informatorium, Praha, 1993, s. 12.
9. Špoková, E.: Přechod práv jinak než děděním, Ad notam, 5-6/2001, s. 112.
10. Domácnost tvoří fyzické osoby, které spolu trvale žijí a společně uhrazují náklady na své potřeby. O společné uhrazování nákladů na potřeby domácnosti proto nejde tam, kde osoby sice bydlí společně v jednom bytě, avšak hospodaří se svými příjmy odděleně (např. vztah nájemce a podnájemce).
11. Ryšánek, Zdeněk: Změny v přechodu nároků na důchodové a sociální dávky a přechod dávek nemocenského pojištění, Ad notam 4/1996, s. 79.
12. Mikeš, J.: Dědictví a právo (právní poradce pro každého), Informatorium, Praha, 1993, s. 16.
13. Leasing je zvláštní způsob financování spočívající v užívání věci leasingovým nájemcem, který za toto užívání platí nájem ve formě splátek kupní ceny, zatímco poskytovatel leasingu zůstává vlastníkem předmětu leasingu až do úplného splacení kupní ceny. Právní úprava leasingu je bohužel v našem právním řádu dosti nejasná a nepřehledná.
14. Akrescence neboli přírůstek podílu, což znamená, že nedědí-li některý z dědiců určité skupiny, přirůstá jeho uvolněný dědický podíl ostatním dědicům skupiny.
15. Nebytové prostory jsou místnosti nebo soubory místností, které jsou podle rozhodnutí stavebního úřadu určeny k jinému účelu než bydlení.
16. Špoková, E.: Přechod práv jinak než děděním, Ad notam, 2/2002, s. 25–26.
17. Čížkovský, M.: Jak se dědí stavební spoření?, Právní rádce 1/1996, s. 4–6.
18. testament = závěť
19. Ryšánek, Z.: Jak se dědí stavební spoření?, Právní rádce 4/1996, s. 34.
20. Špoková, E.: Přechod práv jinak než děděním, Ad notam, 2/2002, s. 26–27.